

*др Мирко Мирковић,
редовни професор Правној факултету у Београду, у пензији*

ПРИМЕНА УСТАВА И ДРУШТВЕНЕ БОРБЕ

1. Србија одавно зна шта су то уставне борбе. Њихове почетке је доживела у сопственој творевини: држави првог српског устанка (1804—1813). Избили су око постављања и решавања уставног питања. Оно само је било изговорено друштвено уско а политички оштро. Захватало је крупне спорове везане за расподелу власти унутар старејинског слоја. Поступно је окончавано: доношењем тзв. уставних аката од 1808. и 1811.

У политичким надметањима око доношења и примењивања уставних аката, шири слојеви тог сељачког друштва нису имали улогу политичког субјекта. Живели су под режимом патријархалних вредности, које су предзначи првобитне акумулације капитала тек унеколико начињали. Утолико су се и повиновали патријархалном старатељству устаничких старејина, те од њих били употребљавани и злоупотребљавани.

2. До почетног оповргавања таквог стања дошло је убрзо по окончању другог устанка. Економски, друштвени, политички и културни развој опорно је разграђивао основе српске патријархалности. Заоштравао је супротности међу старејинама али — све више и упечатљивије — и између народа и властодржаца. На удару су били владалачки деспотизам и привредни монополизам, према могућностима имитирани и од стране нижих вођа. Кнез Милош и његов политички круг то нису могли да зауставе. Из бројних народних buna — предвођених појединим опозиционо настројеним старејинама — избијали су разноврстни захтеви и политичка сведочења о незадрживом класном раслојавању Србије. Старејинама је било стало да поразе кнежеву самовласност и изборе се за пуноправне ствараоце државне политике. Из свих слојева народа — још увек поглавито сељаштва — извирала су тражења елементарне правне и економске сигурности. У таквим приликама приметна се борба за доношење устава, уставности и успоставу правне државе.

3. Од првог, Сретењског устава (1835), те за трајања другог, тзв. Турског устава (1838—1869), основни захтеви народа и незадовољних старејина били су нормативно уобличени. Прво и главно задовољење постигле су крупне старејине. За њих је успостављен Државни совјет — уставно властан да са кнезом суделује у вођењу државе. Помоћу њега је институционализована старејинска олигархија. Тако су постајали могући разблаживање или потирање апсолутистичких настрјаја владоца.

Приврженици тзв. Турског устава — уставобранитељи — утемељили су правни систем са разумејеним такским инструментаријем. Успоставили су општа јамства за подизање правне државе. Према оновременом а тачном суду, негдашњи је „неред у пожелно стање свега законског поретка постављен“.

Споменути Уставом није била озакоњена Народна скупштина. Његови браниоци нису гажили слободумљени наклони за њено увођење. Друштвено-политички процеси су их, међутим, надјачавали. Почев од Петровске скупштине — сазване 1848. под притиском и мимо устава — то се зорно објављивало. На њој је врхунско место добила мисао да се уведе Народна скупштина. Али, тек на Светоандрејској скупштини (1858), сазваној опет насупрот Уставу, нашло се начина да Народна скупштина стекне специфичне законске основе.

Почетком шездесетих година XIX века кнез Михаило је донео тзв. уставне законе. Идући кроз ар капију, у корист свог апсолутизма, стварно је ревидирао а формално задржао Устав од 1838. Усвојио је и Народну скупштину, далеку од парламентарног модела, као тело са саветодавном улогом. Тиме је открио и немоћ да је пред силом друштва у целини одгурне.

Устав од 1869. био је изнуђен народним незадовољствима. Без њих, његов главни пројектант, Ј. Ристић, не би изговорио да се стајати не може, натраг се неће и не сме, напред се мора. Дејством те логике, уставом је зајамчена Народна скупштина, први пут са законодавним (премда ограниченим) правима. У њему су нашла место и била развијена и извесна политичка права, која су била ограничавана с ослонцем на пратеће законе.

Почетком осамдесетих година XIX века, у Србији је напуштено елементарно организовано — тако рећи аморфно — политичко струјање. У њој су обликоване праве грађанске политичке странке: Либерална, Напредна и Радикална. Између њих је долазило до развијених сучељавања, уз издашну употребу средстава политичке прагматике, страначких гласила и примену ширих доктринарних сазнања. Уплив Радикалне странке на оновремене уставне борбе био је пресудан. Уз умешно предвођење главнине сељаштва и ситног грађанства — под лозинкама самоуправе и парламентаризма — она је битно допринела да Србија стекне Устав од 1888. Са њим су створени нормативни услови за увођење грађанске демократије и парламентаризма.

Тај устав је био кршен владалачким хировима и страначким злоупотребама. Већ 1894. краљ Александар Обреновић га је одбацио да би вратио на снагу Устав од 1869. Помоћу тог Устава ојачао је конзервативне наносе и земљу увео у — како се исправно вели — глухо доба. Од друштвене и политичке напетости оно се распуцавало, а покушај излаза владалац је потражио у октроисању Устава од 1901. Приближно у то време новосадска „Застава“ је запажала да је краљ од Србије начинио „... особити специмен од државе, за који нема дефиниције у државном праву“.

Србија је извршила своје политичкодржавно редефинисање 1903. Тада је у њој свргнута династија Обреновића и донет нови устав. Он је био унеколико измењено издање Устава од 1888. Суштински гледано, тај напредни преокрет омогућен је стремљењима у главни друштва и међу радикалима и интервентним резом снажних војних чинилаца. Устав од 1903. послужио је ослобађању политичке енергије грађанства и целог друштва. За његова важења, Србија је стицала самопоуздање. Са великим поуздањем на њу — као земљу грађанске демократије — почели су гледати и загранични Срби и многи други Југословени. Без демократије у себи самој до тог положаја не би могла доћи.